

A szentendrei szerb egyházművészeti gyűjtemény

A szentendrei Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény, anyagának jellegét és sokrétűségét tekintve, egyedülálló helyet foglal el Magyarország múzeumi és művészeti gyűjteményei között. A Budai Szerb Ortodox Egyházmegye múzeumi intézményeként létesült 1964-ben. Alapját a szentendrei püspöki kincstár képezte, majd olyan további jelentős műalkotásokkal gyarapodott, amelyek évszázadokon át az Egyházmegye templomainak használatában álltak. A szentendrei gyűjtemény főként ikonok és különféle istentiszteleti tárgyak összegyűjtésével fokozatosan a magyarországi ortodox egyházművészeti emlékek becses, és a tárgyak sokféleségét és számát tekintve *legnagyobb tárházává növekedett*. A gyűjtemény túlnyomórészt XVIII. századi műalkotásokat felölelő anyaga széleskörű betekintést ad a szerb művészet átforgalmazásának és felvirágzásának összetett folyamatába. Ennek a korszaknak a megismerését, amely a Püspökség számára kiemelkedő jelentőségű volt, segíti Szentendrén a Gyűjteményhez szorosan kapcsolódó Egyházmegyei Könyvtár és a Levéltár nélkülözhetetlen anyaga is, bővítve ismereteinket a Magyarországon évszázadok óta élő szerb kultúráról és művészetről.

Az 1389-es rigómezei csatavesztés és a középkori szerb állam összeomlása után egyre növekedett annak a veszélye, hogy a törökök továbbhatolnak a Duna menti területekre is. Ez arra ösztönözte a magyar uralkodókat, elsősorban *Zsigmondot* és *Hunyadi Mátyást*, hogy a szerb despotákkal szövetségre lépve és a szerb nemesség jelentős részének segítségével erős védelmet szervezzenek. Ennek a törekvésnek a megvalósításában a XV. és a XVI. század folyamán döntő szerepük volt azoknak a Felső-Duna menti városoknak, amelyeknek számottevő, részben a királyi dunai flotta szolgálatában álló szerb lakossága is volt. Buda, Esztergom, Komárom és Győr mellett különösképpen kiemelkedett a Csepel-szigeten fekvő Ráckeve. Ez a város a magyarországi szerbek és más ortodox hitű lakosok jelentős egyházi és gazdasági központjává fejlődött. A szerbek legnagyobb része 1440-ben települt ide, amikor I. *Ulászló* magyar királytól kiváltságjogokat is kaptak. Felújítottak a városban egy későgótikus templomot, amit később, 1514-ben, freskókkal is díszítettek. Ezek a falképek, amelyek az újabb, XVIII. századi réteg alatt rejtőznek, valamint néhány fennmaradt istentiszteleti tárgy arra utalnak, hogy Ráckeven és a többi Duna menti településen termékeny ortodox művészeti tevékenység folyt a XV. és a XVI. században.

A törökök betörése Magyarország központi területeire, majd Buda eleste 1541-ben sok helyen a korábbi tevékenység jelentős visszaeséséhez vezetett. Ezt Ráckeve példája is mutatja, ugyanis lakosságának nagy része átköltözött az észak-magyarországi Komárom és Győr városába. Ez a két határmenti település lett a szerbek menedéke a Magyar Királyság megmaradt részén, míg a török uralom alatt álló területek legfonto-

sabb ortodox szellemi központja az 1585-ben alapított grábóci kolostor lett. Grábóc XVII. századi jelentőségéről tanúskodnak a szentendrei Gyűjteményben lévő fennmaradt kincsei is.

A XVII. század végén a keresztény hadak kiszorították a törököket Magyarországról, majd Szerbia nagy részét is felszabadították. 1690-ben azonban a törökök megállították előretörésüket és újra elfoglalták Belgrádot, aminek következményeként a szerbek tömegesen menekültek a Szávától és a Dunától északra eső területekre. Az áttelepülők egy nagyobb csoportja III. Arsenije *Čarnojević* pátriárka vezetésével 1690-ben eljutott a Buda közelében fekvő Szentendrőig is, ahol hamarosan létrehozták a Budai Egyházmegye új székhelyét és felépítettek hét ortodox templomot. Az áttelepülés utáni években az ikonok, szertartáskönyvek és a liturgikus felszerelési tárgyak terén mutatkozó szükséglet következtében Szentendre jelentős művészeti és irodalmi központtá fejlődött. A racai iskolát követő kéziratos könyveken kívül kiemelkedő volt az ikonfestők tevékenysége is, akik következetesen a leegyszerűsített késő bizánci művészeti megoldásokra támaszkodtak.

A XVIII. század első felében az autodidakta népi ikonfestők, akik többnyire kisebb falusi templomokban dolgoztak, szintén a hagyományos művészeti szemlélethez kötődtek. Azonban festészetükben, szabadabb és találékonyabb hozzáállásuk miatt, felsejlenek a változás első jelei, a korábbi stílusfelfogástól való eltérések. E képzeletgazdagságukkal és dekorativitásukkal kitűnő ikonok mellett a szentendrei Egyházművészeti Gyűjteményben megtalálhatók a képzetesebb és tanult festők alkotásai is, akik ugyancsak a posztbizánci formanyelvet követték. Ezek között a magas stílusfokon álló mesterek között kiemelkedik *Ostoja Mrkojević*, *Mitrofan „zográf”*, valamint a bánáti ikonfestők, *Nedeljko Popović* és *Georgije Ranite*.

A magyarországi szerb templomokat a XVIII. században gazdagon ellátták nemcsak ikonokkal, hanem különböző istentiszteleti tárgyakkal, liturgikus textíliákkal és egyéb egyházi kellékekkel is. A stílusjegyek változása ezeken a festészet, a grafika és a képzőművészet egyéb ágazatainak fejlődését tükrözte. Mégis, az ikonfestészettől eltérően, ahol a hagyományos késő bizánci megoldások a legtovább maradtak fenn, az iparművészeti tárgyak már meglehetősen korán barokk, majd rokokó stíluselemeket mutattak. A XVIII. század közepétől a helybeli szerb ötvös és más műhelyek mellett, mind gyakrabban rendelnek istentiszteleti tárgyakat ismert magyar és osztrák mesterektől is, sőt távolabbi európai műhelyekből is érkeznek értékes alkotások. Ezért a szentendrei Egyházművészeti Gyűjteményben található liturgikus felszerelési tárgyak különleges gazdagságot és változatosságot mu-

tatnak, és gyakran előrevetítik az újkori szerb művészet fejlődésének főbb vonulatait is.

A XVIII. század közepén, többek között a Habsburg Birodalom megváltozott viszonyai következtében, IV. Arsenije Jovanović *Šakabenta* pátriárka mélyreható reformokat indított el. Reformjai az egyházi festészetet is érintették, és a már barokk jellegű orosz és ukrán egyházi művészet erőteljes hatása alatt álltak. Az új képzőművészeti irányvonal-elfogadásra talált a megerősödő polgárság sorában is, amit jól példáz a szentendrei *Preobraženska*-templom 1746-ban festett ikonosztázionja, amely a szerb művészetben az első magas barokk képfal. Elkészülte után a bizánci és a nyugati stíluselemek együttélésén alapuló új festészeti szemléletet Dionosije *Novaković*

budai püspök is támogatta. Az ő közreműködésével a XVIII. század második felében ennek a művészeti irányzatnak a legjobb mesterei festettek ikonosztázionokat az Egyházmegye templomaiban, köztük Jovan *Popović*, Stefan *Tenecki* és az újvidéki Vasa *Ostojić*. Az ukrán barokk művészet hatása megjelent Jovan *Četirević Grabovan* festészetében is, aki 1776-ban a székesfehérvári szerb templom ikonosztázionját készítette. Azonban az ő festészetében túlsúlyban maradtak az italo-krétai körhöz kötődő posztbizánci stíluselemek, mely irányzatnak a legfőbb művelői a Duna menti térségben is dolgozó görög ikonfestők voltak. A nagyméretű barokk ikonosztázionok készítésének korszakában 1765 körül a dél-balkáni Moschopoliszból Magyarországra érkezett festőműhelyével Teodor *Simeonov*, aki társaival a hagyományokhoz kötődő posztbizánci szellemben megfestette a ráckevei és a székesfehérvári templomok falképeit. Az Egyházmegye templomai számára igen sok ikont is festettek, felmutatva a konzervatív stílári megoldások értékeit. Alkotásaik a XVIII. század második felében dolgozó más festők munkái mellett igen jelentősek a szentendrei Gyűjteményben.

Szentségtartó. (Ismeretlen mester munkája 1760 körül, ezüst, aranyozott rátétekkel, magassága 54 cm) A grábóci kolostor számára készült a magyarországi szerb ötvösműhelyek egyikében

különösképpen kiemelkedett a bajai születésű Pavel *Durković*, a budai Mihailo *Živković*, aki a szentendrei *Blagovestenska*-templom ikonosztázionját is festette, valamint a nagyhatású újvidéki mester Arsenije *Teodorović*, a szerb klasszicista festészet legjelentősebb képviselője.

A szentendrei Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény az Egyházmegye művészeti kincseinek csupán egy részét öleli fel, míg az emlékanyag nagyobb része jelenleg is a mintegy negyven magyarországi szerb templomban található. Ugyanakkor a Gyűjtemény teljes áttekintést ad az Egyházmegye gazdag művészeti örökségéről és elénk tárja a Duna menti térség ortodox egyházművészetének alapvető fejlődési folyamatait, bemutatva a XVIII. századi szerb kultúra megújulását és az európai áramlatokba való újbóli bekapcsolódását. Ebben a korszakban a nyugat-európai hatások alatt a szerb művészet elhagyta középkori és késő bizánci jellemvonásait, de megőrizve szellemiségét és művészeti identitását, kivételes értékű és minőségű műalkotásokat hozott létre.

v. k.